

RIM-PARFIYA URUSHI XORIJIY TADQIQOTLAR NIGOHIDA

Rahimjonov Fayozbek Mirkomil o'g'li

Farg'ona davlat universiteti talabasi

rahimovfayozbek08@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Parfiyaliklarning tuzgan davlati kuchayib, Rimliklar bilan munosabatlarning keskinlashuvi, ikki o'rtada olib borilgan ijobiy-salbiy aloqalar hamda ikki yirik va qudratli davlat o'rtasida yuz bergan urush harakatlari xorijiy tadqiqotchilar nuqtai nazaridan amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar:Rim, Parfiya, Mark Antoniy, Armaniston, Titridatlar, Karbalo.

ABSTRACT

In this article, the strengthening of the state of the Parthians, the tightening of relations with the Romans, the positive and negative relations between the two countries, and the war between the two large and powerful states are made from the perspective of foreign researchers.

Key words: Rome, Parthia, Mark Antony, Armenia, Titridates, Karbala.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Hozirgi globallashgan zamonda tarixning turli masalalarini o'rganish ustuvor masala sifatida talqin qilinmoqda, xususan tarixiy tajribalarning keng miqiyosda bilish, ulardan kerakli xulosalarni chiqarilishi esa o'z navbatida ushbu soha vakillari uchun eng kerakli unsur hisoblanadi. Yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev: "Milliy ma'naviyatimizni rivojlantirish, uni xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz hayotiga singdirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati juda katta. Afsus, bu fanlar rivoji zamondan ortda qolmoqda. Xususan, biz uchun nihoyatda dolzarb bo'lgan tarix fani ham bundan mustasno emas. Tarixga oid ilmiy tadqiqot ishlari asosan bayonchilik, publitsistik usulda olib borilmoqda. Natijada, olis va yaqin o'tmishimizdagi ko'pgina voqealar mohiyati, ularni yuzaga keltirgan omillar va tarixiy qonuniyatlar ochilmasdan qolmoqda" – deb ta'kidlaydi[1:464]. Darhaqiqat Parfiya davlatining tashkil topishi hamda rivojlanish bosqichlarida o'zbek tarixini ham bezab o'tganligi ushbu ishning dolzarb hamda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / METHODS)

Ushbu ilmiy ishimiz doirasida biz Xorijiy adabiyotlarning ayrim nashrlaridan foydalangan holda mavzuyimizning mohiyatini ochib berishga harakat qilamiz hamda ish doirasida asosan o'zbek o'quvchilari uchun holisona fikrlarimizni taqdim etib boramiz. Mavzuning mohiyatini ochishda asosan Oxford University press nashri tomonidan tavfsiya etilgan mavzuga oid adabiyotlardan foydalanamiz.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS)

Miloddan avvalgi 58-63 - yillardagi Rim -Parfiya urushi Parfiya imperiyasi hukmdori o'z ukasini Armanistonning yangi qiroli etib tayinlashi bilan boshlandi, ammo Armaniston Rim tomonidan ikki imperiya o'rtasida yarim neytral bufer davlat deb hisoblanardi. Milodiy 58-yilda Parfiya bir qadam oldinga borib , Armanistonni vassal davlat deb e'lon qilganida, ikki o'rtada urush boshlandi. Rim qo'mondoni Korbulo milodiy 63-yilda Parfiyaliklar ustidan g'alabaga erishishi bilan ikki o'rtadagi muammo Randi shartnomasi bilan mustaxkamlandi[2:15].

Armanistonlik Tiridatlar I (milodiy 63-75-yoki 88-yillar) Parfiya qiroli Vologases I ning ukasi bo'lgan (Vagarsh, 51-80-yillar, sanalari bahsli) u 52-yilda Armanistonga bostirib kirgan edi. Biroq, Rim imperiyasi Parfiyaning passiv ravishda ikki buyuk davlat o'rtasidagi bufer zonasiga kirishga rozi bo'lmadi. Shuningdek, Rim Rimliklarning g'urur va obro'-e'tiborining pasayishiga rozi bo'lmadi. Keyinchalik Rimga Armanistondagi rimparast fraksiya vakili bo'lgan elchi keldi va ular bevosita Rimdan yordam so'rashdi. Binobarin, Rim imperatori Neron (milodiy 54-68-yillar) hech bo'lmaganda vaziyatni tiklash uchun 54-yilda qo'shin yubordi. Vazifa berilgan qo'mondon o'sha paytdagi Rimning eng yaxshi generali Gney Domitiy Korbulo edi[3:25]

MUHOQAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION)

Korbulo, obro'li odam, Germaniyada Rim ta'sirini hamda mintaqadagi Rim ta'sirini tiklash uchun kurashib yuqori obro'ga erishdi. Zamonaviy tarixchi M. Lovano Rim tarixchisi Tatsitning (taxminan 56 - milodiy 120 y.) Korbulo tavsifi haqida taqdim qilingan quyidagi xulosani beradi:U yilnomadagi Parfiya ustidan g'alaba qozongan eng buyuk qahramon edi. Korbulo katta jismoniy chidamlilikka qodir, u o'z odamlarini kutganidek rag'batlantiradigan va ularning farovonligi haqida qayg'uradigan, bo'lishi bilan birga, ayni paytda intizomli, qattiqqo'l, jangga tayyorgarligi puxta va jangda ehtiyotkorlik bilan harakat qiladigan mohir sarkarda edi [3:16].

Yuqorida Parfiyaning kuch qudrati yuqori darajada ekanligi, jang va harbiy san'atda yuksak bo'lganligi haqida fikrlar berib o'tdik, ammo bir savol tug'ilishi tabiiy, nega unda Parfiya mag'lub bo'ldi? Parfiyonlar qisqa muddatda yuksaklikka erishdilar ammo Rim eski qudratini hali yo'qotganicha yo'q edi. Kuchlar munosib.

teng bo'lishiga qaramay g'alabani taminlagan omil Korbuloning mohirona siyosati tufayli edi.

Korbulo Kappadokiya va Galatiya gubernatori etib tayinlandi va Suriya va Armaniston janubidagi kichik qirollik Sophene (Dsopk) mintaqada Rimning ta'sirini kuchaytirish va Parfiyaga kimga qarshi turayotganini eslatish vazifasini oldi. Bu amalda Rim tomonidan Parfiyaning ogohlantirilishi edi. Qattiq tartib-intizom egasi sifatida mashhur bo'lgan general sharqda Rim qo'shinini ham qayta tashkil qildi. Bu uning aniq urushga tayyorgarlik qilyotganidan dalolat edi. Parfiya bilan to'g'ridan-to'g'ri jangdan oldin ko'rilgan ehtiyot choralari, ehtimol, ikki tomon oxirgi marta miloddan avvalgi 53-yilda Karrey jangida rimliklar halokatli mag'lubiyatga uchragan va ularning qo'mondoni Mark Licinius Krass boshini yo'qotgan bo'lishi mumkin. Bu esa Karrey jangi borasida munozarali fikrlar borligini tasdiqlaydi. Agar bu jang haqiqatdan ehtiyot choralari ko'rish maqsadida yoxud sinov tarzida o'tkazilgan jang bo'lsa uning yakuni achinarli bo'lgan edi[4:120].

Milodiy 58-yilda Parfiya Armanistonni vassal davlat deb e'lon qilganida, Korbulo shimolga qarab harakat qildi va Armanistonga hujum qildi. Agar Rim generali dushmani jang maydonida yo'q qila olmasa, u hech bo'lmaganda shaharlar va qal'alar kabi statsionar nishonlarga hujum qilishi mumkin edi. Rimliklar Tiridatlar shohligiga yetib kelishganida, Vologases Parfiyadagi ichki muammolarni hal qilish uchun chekinishga majbur bo'ldi, ammo Tiridatlar Armaniston poytaxti Artaxatada (Artashat) qoldi. Tiridatesni aslida tarixiy va madaniy sabablarga ko'ra Rimdan ko'ra Parfiyaga ko'proq xayrixoh bo'lgan arman xalqining aksariyati qo'llab-quvvatlagan.

Korbuloning yana bir bor amalga oshirgan tahdidi parfiyaliklarning chekinishi uchun yetarli bo'ldi va Randi shartnomasi tuzildi. Endi Parfiya arman qirollarini tayinlash huquqiga ega, Rim esa ularga toj o'rnatish huquqiga ega bo'lib, har ikki kuch Armaniston ustidan teng hukmronlik qiladi va qirol ularning vakili sifatida belgilandi. Shunday qilib, Neronga Rim imperiyasining qudrati va global qamrovini ko'rsatish uchun ko'p ish qilgan dabdabali tomoshada Rimdagi Tiridatlar tojini kiyish sharafi berildi [5:15].

Milodiy 66-yilda Tiridatlar Nerondan tojni olish uchun buyuk Rim shahriga borib, Abadiy shahar guvohi bo'lgan eng hashamatli jamoat tomoshalaridan birida bo'ldi. Boshqa tomondan, Korbulo xiyonatda gumon qilingan - aniqrog'i uning kuyovi - o'sha yilning oktyabr oyida o'z joniga qasd qilishga taklif qilingan. Jang maydonida g'olib va mag'lubiyatga uchragan taqdirning to'liq burilishlarini ko'rishi taqdirning g'alati burilishlari edi. O'limidan oldin, Korbulo mojaro haqida yozgan, uning sharhlari Tatsit kabi keyingi yozuvchilar uchun asos bo'lgan. Korbuloning armiyadagi obro'si uning siyosiy qulashiga qaramay hech qachon pasaymagan, bu imperator Vespasianning (milodiy 69-79 yillar hukmronligi) o'g'li Domitian (milodiy 81-96 yillar hukmronligi)

va Korbulonging qizi Domitiya Longina o'rtasida nikoh qurishga turtki bo'lgan. Parfiyaga qarshi urushlar rimliklar uchun qimmatga tushdi, buni o'sha davrdagi Rim tangalaridagi oltin va kumush foizlarining kamayishi ko'rsatadi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Parfiya davlatining hududiy jihatdan kengayishi, keng hududlarga istelochilik yurishlarini amalga oshirishi uning iqtisodiy salohiyatining kengayishi, yuksalishi bilan birgalikda qudratli davlatlar qatoriga kirishiga sabab bo'ldi. Mamlakatning kuchayishi uning siyosiy hamda harbiy ta'sirini ortishiga olib kelishi har bir o'quvchiga juda yaxshi ma'lum bo'lib, Parfiyaning ta'sir doirasining Amaniston hududiga kirishi Rim davlatining bufer zonasining havf ostiga qo'yildi deb hisoblandi. Shuning uchun ham hech qanday ogohlantirish va e'lon qilishlarsiz urushlar boshlandi. Jang taqdirini hal qilishda Parfiyaliklarning mashxur komonbozlik san'ati bilan yo'g'irilgan "ot madaniyati" hamda Karbuloning mohirligi asosiy rol o'ynadi. Garchi Parfiya mag'lub bo'lgan bo'lsada Rim uchun uni sindirish va Armeniya hududlarini egallash qimmatga tushdi. Buni uning tangalaridagi oltin va kumushning miqdorining tushganligida ham korishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Mirziyoyev, Sh.M.(2021). Yangi O'zbekiston strategiyasi. O'zbekiston.
2. Curtis, V.S.(2007). The Iranian Revival in the Parthian Period. Tauris.
3. Mellor, R (2012). The Historians of Ancient Rome. Routledge.
4. Adalian, R.P.(2010). Historical Dictionary of Armenia. Scarecrow Press.
5. Bagnall, R.S.(2012). The Encyclopedia of Ancient History. Wiley-Blackwell.
6. Campbell, B.(2017). The Oxford Handbook of Warfare in the Classical World. Oxford University Press.
7. Chahin, M.(2018). The Kingdom of Armenia. Routledge.
8. Hornblower, S. (2012). The Oxford Classical Dictionary. Oxford University Press.